

Pomogáts Béla

Hagyománytörés

(Határ Győző irodalomtörténete)

A londoni emigrációban, egyszersmind műhelyben élő és dolgozó Határ Győző a hatvanas évek elején az angol rádió, majd a Szabad Európa munkatársaként kezdte szemlézni a magyar irodalom termését. Tulajdonképpen, legalábbis az irodalmi termés tekintetében, szerencsés korszakban, minthogy irodalmunk akkor kezdett magához térni a magyar forradalom leverését követő sokéves bénultságból, és az is jótékony hatással volt a szellemi életre, hogy egy időben és egymást támogatva dolgozhattak irodalmunk korábbi nagyhírű nemzedékének és a fiatalabb generációnak a képviselői, hogy neveket is mondjak: Illyés Gyula, Németh László, Kodolányi János, Déry Tibor, Márai Sándor, Jékely Zoltán, Nagy László és Juhász Ferenc. Az ötvenhatos emigráció és az idehaza élő ötvenhatosok korábbi reményeit, miszerint a nyugati hatalmak kirtartanak Magyarország szuverenitásának helyreállítása mellett, akkorra már elsodorta a megegyezésre törekvő amerikai politika, következképp a Magyarországra sugározott rádióadásokban is csökkent a közvetlen politizálás, és növekedett a kulturális tájékoztatás szerepe.

Ekkor vált Határ Győző meggyőződésévé, hogy „megszabadulván a politikai szóharc meddő penzumától”, az irodalomra terelje a szót. Főnöke, a londoni rádiónál, elsősorban angol könyvek szemlézésére gondolt, ő mégis kiharcolta, hogy szinte kizárólag az élő magyar irodalmat (és kritikát) ismertethesse. Jó harminc esztendő leforgása alatt több száz könyvet véleményezett, ezek közül az előadások közül vagy száznyolcvan szerkesztett 1991-ben kötetbe (Lakatos István közreműködésével). Ez a nagy alakú és nagy terjedelmű könyv. Határ Győző élő magyar irodalomtörténete, amely kereken száz író mintegy százhatvan művét mutatja be, s ezen kívül húsz összegző (mindenekelőtt irodalmi antológiákat bemutató) írást közöl. Valóban el lehet mondani, hogy ez a több mint félezer oldalas kötet a neves londoni magyar író huszadik századi (személyes) „irodalomtörténete”.

A folyamatosan végzett irodalomkritikai munkától és kivált egy szélesebb irodalomkritikai körképtől általában azt szoktuk meg, hogy valamilyen elméleti vagy éppenséggel művelődéspolitikai „elvárásnak” kell megfelelnie, és ilyen módon valamilyen általánosságban érvényes vagy éppen irányzatos olvasatot fejez ki. Határ Győző „irodalomtörténete” nem ilyen, noha természetesen az ő munkája is határozott irodalomszemléletre és irodalombölcseletre épül. Viszont nem felel meg semmiféle adott „elvárási horizontnak”, egyszerűen egy módszeresen és kritikusan olvasó ember, egy „mániákus” olvasó benyomásainak, ítéleteinek és következtetéseinek ad teret. Ennek az olvasónak a helyzetét természetesen az szabja meg, hogy

emigrációban, tehát a hazai szellemi csatározásoktól viszonylag függetlenül, ráadásul az elfogulatlanság és a tárgyilagosság őshazájában: Angliában alakítja ki véleményét és ítéleteit. „Csak arról írtam, ami tetszett, de legalábbis megérdemelte a megemlést” – mondja Határ; és: „Nem lehettem más, mint tárgyilagos és semleges, lévén, hogy az ország [ti. Magyarország – P.B.] mágnesez erőtere az én londoni Hongrius-cule-öm könyveit-írógépeit nem delejzi.” Igen, a hatalmas kézikönyvtárral és mindenféle villamos író- és szedőmasinával felszerelt wimbledoni Határ-kúria nemcsak műhely volt, hanem sziget is, amelynek partjait a hazai viszálykodások, intrikák és babonák hiába ostromolták. A könyvszemlék írójához nem hatoltak el az itthoni irodalmi viharok: ez lehetett elfogulatlanságának és függetlenségének záloga.

A távlatos rálátásra és az irodalmi belviszályoktól független kritikára az emigrációs helyzet adott lehetőséget, ez a helyzet ugyanakkor megnehezítette a hazai irodalmi élet „belvilágának” és „finomszerkezetének” behatóbb ismeretét. „Itt Londonban – mondja Határ Győző egy helyen –, ahol egyáltalán nem gyöngyszín ködökben csillog a világ, és az égen a hon délibáb-nevelő, költészet-fenntartó üvegburája nincs sehol, elbizonytalanodik az ítélet.” Ez a „bizonytalanság” indította arra, hogy valóban ne legyen másra tekintettel, csupán azokra a könyvre, amelyet olvasott. Máskülönb pedig a „bizonytalanság” is lassanként a beavatottságnak adta át helyét, hiszen idővel maga a londoni szemlélő is mind biztosabban tájékozódott abban a könyvek révén talán kevésbé megismerhető világban, amit az élő magyar irodalom „finomszerkezetének” neveztem az imént.

A kiindulás és a legfőbb információforrás tehát maga a megjelent mű: a szöveg. Határ Győző könyvszemléje jellegzetesen szövegközpontú, kritikai tevékenysége az irodalmi szöveg vizsgálatától indult ki, és mindvégig a szöveg minél teljesebb esztétikai és filozófiai értelmezésére irányult. Természetesen így is határozott képünk alakul ki a londoni magyar irodalomkritikus irodalomszemléletéről, irodalmi elveiről és értékelő szempontjairól. Határ Győző kétségtelenül többre becsülte a magyar költészetet (és esszéírást) a prózairodalomnál, s a líra körében is elsősorban a bölcséleti igényű, tiszta formákban és magas nyelv-művészettel érvényesülő tehetséget szerette, például Csorba Győzőt, Kálnoky Lászlót, Lakatos Istvánt, Nemes Nagy Ágneszt, Pilinszky Jánost, Rába Györgyöt, Rónay Györgyöt és mindenekelőtt Weöres Sándort. (Az elbeszélő irodalomban Szentkuthy Miklós, Ottlik Géza és Mészöly Miklós, az esszéírásban pedig Lengyel Balázs és Domokos Mátyás voltak a „kedvencei”.) (Némi büszkeséggel említem meg, hogy nekem is akadt három olyan könyvem, amely Határ Győző figyelmét nem kerülte el.) Említésre méltó, hogy mindig a teljes magyar irodalomban gondolkodott, „irodalomtörténetében” természetes módon kapott helyet Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár, Lászlóffy Csaba, Szilágyi Domokos, Szócs Géza vagy éppen a nyugati magyar irodalom néhány kiváló költője: Bakucz József, Kemenes Géfin László, Makkai Ádám és Thinsz Géza, illetve eredeti (és Budapesten alig ismert) filozófiatörténésze: Hanák Tibor. Ezeket a nyugati magyar írókat nemzeti irodalmunk „térképén” máig érvényesen éppen ő helyezte el. A tudomásom szerint mostanában meginduló új akadémiai irodalmi kézikönyv szerzőinek érdemes lenne ezt a „térképet” tanulmányozniok.

Az imént felsorakoztatott nevek önmagukban is megvilágítják azt a képet, amelyet Határ Győző alkotott irodalmunkról. Határ Győző a „tiszta” és „elkötelezetlen” irodalom híve volt, szerinte az irodalomnak pusztán irodalomnak kell lennie, elutasítva mindennemű társadalmi vagy nemzeti szerepet és szolgálatvállalást, kivált elutasítva az irodalom sejtrendszerébe a korábbi évtizedekben (és ma is) szüntelenül

genetikailag beavatkozó politikát. „Emlékezetes – írja –, hogy Illyés Gyula (1965-ben) implicite árulónak bélyegezte azt, aki csak író akar lenni. S ekkor, mint valaha az angol forradalomban a kerekfejűek, akik magukra vették és büszkén viselték gúnynevüket, elfogadtam én is, és konokul eltökéltem, hogy ilyen áruló rangra emelkedjem.” Valóban, Határ Győzöt mint irodalomkritikust, csupán az érdekelte, hogy az óhazából érkező vers, elbeszélés vagy regény valóban költészet és irodalom-e, pontosabban megszólal-e benne az az orpheuszi hang, amely sohasem a népvézereké, még kevésbé a politikusoké és legkevésbé a politika kiszolgálóié. A költészetet, mint mondja, ő is „arra használja, amire az ókoriak legmegbecsültebb, legkedvesebb könyveiket: sztüchomantikére. Találomra felütöm, ujjammal vaktára odabökök egy sorára, s utána percekig hegyezem a fülem, s találgatom az orákulumot.”.

A londoni sziget ezért más, eleve más volt, mint irodalmunk hazai őrhelyei, amelyek többnyire azt figyelik, hogy a magyar vers és elbeszélő irodalom miként felel meg egy történelmileg kialakult irodalmi fejlődés hagyományainak, s miként válaszol azoknak, akik történelmi és erkölcsi kérdésekben várnak tőle eligazítást. Bevallom, hogy én nem tudom függetleníteni magam ezektől a hagyományoktól, minthogy irodalmunk legjobb szellemei hagyták ránk örökségül, olyanok, mint Vörösmarty, Petőfi, Arany, Ady, Babits, József Attila és Illyés Gyula. Ennek ellenére megértéssel és nem egy esetben egyetértéssel olvastam Határ Győző fejtegetéseit. Holott ő, mint számtalan példát lehetne idézni erre, metsző és már-már a blaszfémiát súroló iróniával beszélt irodalmunk és irodalomtörténet-írásunk eme közéleti hagyománya-iról. Vélekedését érdemes idézni hosszabban is: „Úgy véljük..., hogy irodalmak magatartásában a miénket, a magyart, különleges kiváltságok illetik meg. A befele fordulás – az erről szóló százéves királyi adománylevél. Az öntörvényű civilizáció méretarányai. Az ebből adódó rangos autarkia, vagyis a belterjes-ség és az önellátás precedenciája. A természetes és kötelező narcizmus – azaz kóros öntetszelgés. A világiro-dalmi besorolásnál az arányérzék elvetése – és kiátkozása. A pesszimizmus diadalhangulata – halállegyőző okkult kvalitásaink. A posztromantikus-posztzsecsessziós elkésetttség modernitása. Pózaink, amelyek műfa-jok körvonalait öltik. Költőieskedésünk-irodalmiaskodásunk amatőrsége. Egyfajta hősi cselédromantika – a könnyfacsarás elvárásai – kirekesztő családi mítoszaink. Az >általános magyar< szembeszegezése az >általános emberinek<, ami a latin ideál. Sznobizmusunk vackorhajtásai – a bohémság eleven, bár múlt századi eszménye.”.

Eszménye mindezzel szemben olyan irodalom volt, amelynek két fókusza van: a gondolat és a nyelv, a bölcséleti eredetiség, egyszersmind erudíció és a nyelvteremtő művészet. Az a kritikai rendszer, amelyben élő irodalmunkat megítélte, ehhez a kettős értékigényhez igazodott, és aki ismeri a londoni magyar író munkásságát – aranyfedelű „ezotériáinak” gazdag sorozatát –, az tudja, hogy ez a kettős értékigény szabta meg az ő alkotó tevékenységét is. Amivel vitatkozni természetesen lehet, esetleg szükséges, azt azonban el kell ismerni, hogy a londoni magányában alkotó mester a modern magyar költészet, elbeszélő és dráma-irodalom és a modern magyar esszéírás páratlan erudíciójú és ítélő erejű képviselői közé tartozott. A ha-gyománytörésnek mindig művészi és morális értelme van, és ha nem is lesz belőle új hagyomány, mindig az irodalmi kultúra életerejét mutatja meg.